

กระบวนการพระพุทธศาสนากับแนวคิดการผสมผสานในสังคมไทย

The Process of Buddhism and Mixed Thoughts in Thai Society

ด.ต.สุรัชย์ แก้วคุณ, ผศ.ดร.สมชัย ศรีนोक

Pol.Sen.Sgt.Maj.Surachai Kaewkoon, Asst.Prof.Dr.Somchai Srinok

ผบ.หมู่ กองร้อย 6 กก.2 บก.ตปพ.(191) สำนักงานตำรวจแห่งชาติ

ภาควิชาหลักสูตรและการสอน คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

กระบวนการพุทธใหม่ในโลกปัจจุบัน เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะ ซึ่งเริ่มต้นมาตั้งแต่พระพุทธเจ้าปรินิพพาน เมื่อเราได้ทำความเข้าใจเช่นนี้แล้ว ก็จะทำให้การศึกษาประวัติพระพุทธศาสนายิ่งขึ้น และเป็นไปอย่างมีระเบียบ ได้ผลเป็นที่พอใจเป็นเรื่องสำคัญที่ควรจะทำให้ความเข้าใจ

พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนาแห่งการใช้ปัญญา ได้อุบัติขึ้นในสังคมที่มีความหลากหลาย คือ ประเทศอินเดีย สังคมที่พระพุทธศาสนาเผยแผ่ เป็นสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในด้านวัฒนธรรม พระพุทธองค์ทรงศึกษาและทดลองตามวิธีการต่างๆ นับว่าพระองค์ได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ตั้งแต่ต้น สิ่งแปลกใหม่ที่พระองค์ทรงค้นพบในสมัยนั้น ก่อให้เกิดให้สังคมร่มเย็น กอปรกับความต้องการของพระองค์ในการจัดตั้งพระพุทธศาสนาให้เป็นศาสนาของมวลชน มีขบวนการคือ หลักธรรมแพร่หลายเพื่อปรับพระพุทธศาสนาให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทุกยุคทุกสมัยแม้กระทั่งยุคปัจจุบัน

คำสำคัญ: กระบวนการพระพุทธศาสนา, แนวคิดการผสมผสาน, สังคมไทย

Abstract

The new process of Buddhism in the temporary world is the main theme since Buddha had got death, nibbana. When knowing this issue, the Buddhist history is educated systematically and brilliantly. Therefore, it became the satisfied results in the important process.

Buddhism is the intellectual religion shining in the plural cultures of India where had changed rapidly on the culture. Exactly, Buddha educated and got experience in the different ways, so He initially involved with the difference. The

new theory has been found or enlightened in that age. It made society peace and then this Buddhism had been set up constantly by Buddha who could worldly proclaim it as the public religion for integrating to every caste from the past to the recent time.

Keywords: Buddhist process, Mixed thoughts, Thai Society

บทนำ

สืบเนื่องจากในปัจจุบันพระพุทธศาสนาถูกกระแสสังคมตั้งคำถามมากขึ้น จากในทุกวงการว่า จะมีแนวโน้มไปในทิศทางใด เกี่ยวกับจุดยืนในการตัดสินปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นนิพพาน เป็นอัตตา อนัตตาหรือการบวชภิกษุณี พระพุทธศาสนาจะให้คำตอบอย่างไร พระพุทธศาสนา เป็นศาสนาแห่งการศึกษา ฝึกฝน พัฒนาตนเอง ยกตัวอย่าง พระพุทธเจ้าได้ทรงฝึกฝนพัฒนาตนเอง อย่างหนักทั้งทางกาย วาจา และจิตใจ เพียบพร้อมด้วยอุดมการณ์ (Ideology) หลักการ (Principle) วิธีการ (Method) เป็นทั้งวิถีทาง (Means) และเป้าหมาย (End) ซึ่งอยู่เป็นหลักชัยสำคัญคู่บ้าน คู่เมืองไทยมาแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน พระพุทธศาสนา จึงมิใช่เป็นเพียงศาสนาสามัญธรรมดา แต่เป็นพลังแห่งศีลธรรม ปกปักษ์รักษาพัฒนาและซึมซับเป็นเนื้อเป็นตัวกับความเป็นไทย และชาติไทยอย่าง ไม่อาจแยกออกจากกันได้^๑ พระพุทธศาสนาถือว่าธรรมชาติของมนุษย์ คือ ความทุกข์ ความดี คือ การหลุดพ้นจากความทุกข์ การที่จะหลุดพ้นจากความทุกข์ได้ ต้องเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ว่า เป็นอย่างไร ทำไมจึงเกิดความทุกข์ได้ ทางใดที่นำไปสู่ความพ้นทุกข์ ทางนั้นเป็นทางที่ถูกต้อง^๒ อย่่างไร ก็ตาม หลักคำสอนทางพระพุทธศาสนานั้น ไม่เคยล้าหลัง พระพุทธองค์ทรงมีโลกทัศน์ที่กว้างไกล พระโอวาทที่พระพุทธองค์ได้ประทานแก่ภิกษุทั้งหลาย เป็นครั้งสุดท้ายนั้นก็ว่าได้ประทานโอกาสแก่ ภิกษุทั้งหลาย ที่มีความเคลือบแคลงเห็นแย้งในพระรัตนตรัย ในมรรค ในข้อปฏิบัติใดๆ ก็ดี ให้ถามได้ จะได้ไม่ต้องเดือดร้อนในภายหน้าว่า “เราอยู่เฉพาะพระพักตร์พระศาสดาแล้วไม่กล้าถามในที่เฉพาะ” แต่ก็ไม่มีใครซักถาม ทั้งนี้เพราะภิกษุเหล่านั้นล้วนเป็นอริยบุคคลทั้งสิ้น ในที่สุดพระพุทธองค์ก็ได้ ประทานปัจฉิมโอวาทว่า

^๑ พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต), บทความพุทธทัศนะร่วมสมัยเพื่อป้องกันความชั่วร้ายของสังคม, สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๓๙.

^๒ ปรีชา ช่างขวัญยืน, ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓๙.

“หนุหนุทหานิ ภิกขเว อามนตยามิ โว วยธมมา สงฺขารรา อปฺปมาเทน สมปาเทถาติ”
 “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนพวกเธอทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไป
 เป็นธรรมดา พวกเธอทั้งหลายจงยังประโยชน์ตน ประโยชน์ท่านให้ถึงพร้อมด้วยความ
 ไม่ประมาทเถิด”^๑

แสดงให้เห็นว่า ก่อนที่พระพุทธองค์จะปรินิพพานทรงเตือนสติให้ภิกษุทั้งหลายตั้งอยู่ในกรอบ
 ที่ดีงาม ไม่ทรงประสงค์ให้มีความแตกแยก โดยเน้นถึงสังขารมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา แต่กาล
 ล่วงไปๆ ภิกษุทั้งหลาย ทั้งที่เป็นอริยบุคคลและปุถุชนก็ไม่ได้คำนึงถึงเรื่องนี้ หากแต่มีปัจจัยหลาย ๆ
 อย่างมาครอบงำลึบปัดจิตใจไป

ในปัจจุบัน แม่นโลกจะวิวัฒนาการไปตามโลกาวิวัฒน์ก็จริง แต่ถ้าทุกคนหันมาสนใจพระพุทธ-
 ศาสนา ปฏิบัติตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เชื่อแน่ว่าพระพุทธศาสนามีคำตอบ แม่นว่าท่ามกลาง
 ความขัดแย้งระหว่างศาสนากับศาสนานั้น พระพุทธศาสนา คือ ทางเลือกที่ดีที่สุดสำหรับผู้แสวงหา
 สันติภาพอย่างแท้จริง ในประเด็นนี้ โลกที่ร้อนระอุในบางซีกโลกคงจะเป็นคำตอบที่ดีที่สุด เราไม่อาจ
 ปฏิเสธได้เลยว่า ลึกๆ แล้วก็คือ ความขัดแย้งทางศาสนานั่นเอง พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าว
 ว่า

“โลกได้ใช้วัฒนธรรมในการทำสงครามเพื่อแก้ปัญหาสันติภาพของโลกมาช้านานแล้ว
 แต่ก็ยังไม่ประสบความสำเร็จ และยังคงมีสงครามเกิดขึ้นในโลกอยู่อีกหลายแห่ง ถึงเวลาแล้วหรือ
 ยังที่จะใช้วัฒนธรรมการศึกษาเพื่อสันติภาพ เพื่อแก้ปัญหาให้กับโลก ”

(การศึกษาเพื่อสันติภาพของโลก)

การเผยแผ่พระพุทธศาสนา ก็คือ การสร้างเครือข่ายให้มากที่สุดทั้งในประเทศและต่างประเทศ
 รวมไปถึงทั่วโลก โลกปัจจุบันมีความเจริญรุดหน้าด้านความรู้ข้อมูลข่าวสาร วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
 อย่างรวดเร็ว ทำให้โลกมีความซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ส่งผลให้เกิดการเรียนรู้หลักธรรม
 ทางศาสนาและตีความ พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีหลักธรรมคำสอนที่ละเอียดสุขุมคัมภีร์ภาพ
 ยากต่อการเข้าใจ หากไม่ศึกษาอย่างถ่องแท้ ถ้าหากขาดข้อมูลแล้วจะไม่ทราบรายละเอียดอย่างชัดเจน
 ผู้ที่ศึกษาวิชาพระพุทธศาสนาจำเป็นจะต้องรู้ด้านพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้งมีใช้รู้เพียงเปลือกๆ
 ให้รู้จักแก่นของพระพุทธศาสนา เพราะคำว่าแก่นก็คือหลักความจริง และหลักความประพฤติที่
 พระพุทธเจ้าทรงค้นพบและสั่งสอนให้ผู้อื่นให้ปฏิบัติตาม

^๑ ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖.

พระพุทธศาสนาได้เป็นที่เลื่อมใสของพุทธศาสนิกชนมาเป็นเวลาช้านาน ฉะนั้น จึงน่าจะได้รับการศึกษากระบวนการพระพุทธศาสนาใหม่ในโลกปัจจุบัน จะทำให้เกิดความรู้ความเข้าใจในเหตุการณ์และคำสอนของพระพุทธศาสนา จะได้เป็นแนวทางนำเราเข้าสู่การปฏิบัติหลักธรรมได้อย่างถูกต้องและสมบูรณ์

กระบวนการพระพุทธศาสนาใหม่ในโลกปัจจุบัน เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับความเป็นมาเป็นอยู่และเป็นไปของพระพุทธศาสนา ซึ่งเริ่มต้นมาตั้งแต่หลังพุทธปรินิพพานจนถึงสมัยปัจจุบันและต่อไปถึงอนาคตด้วย

เมื่อเราได้ทำความเข้าใจเช่นนี้แล้ว ก็จะทำให้การศึกษาประวัติพระพุทธศาสนาง่ายขึ้น และเป็นไปอย่างมีระเบียบ ได้ผลเป็นที่พอใจเป็นเรื่องสำคัญที่ควรทำความเข้าใจขึ้นมาแล้ว ส่วนมากเราได้ศึกษาประวัติของพระพุทธศาสนามาถึงแค่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช หลังจากนั้นไม่ค่อยจะได้ศึกษากันเท่าไรนัก เพราะไม่ค่อยสนใจกับกระบวนการแนวความคิดของคนสมัยใหม่ที่พยายามจะค้นคว้าและตีความตามใจตนเอง จึงเกิดกรณีขัดแย้งกันในพระพุทธศาสนาในประเทศไทยที่หาจุดบรรจบกันไม่ได้ อย่างกรณีเกิดสำนักและลัทธิต่างๆ ตลอดถึงกรณีการบวชภิกษุณี ทางออกจึงติดตันเพราะการถือพวกถือสำนักนั่นเอง

พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นศาสนาแห่งการใช้ปัญญาได้อุบัติขึ้นในสังคมที่มีความหลากหลาย คือ ประเทศอินเดีย สังคมที่พระพุทธศาสนาเผยแผ่เป็นสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในด้านวัฒนธรรม พระพุทธองค์ทรงศึกษาและทดลองตามวิธีการต่างๆ นับว่าพระองค์ได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับเปลี่ยนแปลงตั้งแต่ต้น สิ่งแปลกใหม่ที่พระองค์ทรงค้นพบในสมัยนั้น ก่อให้เกิดสังคมร่มเย็น กอปรกับความต้องการของพระองค์ในการจัดตั้งพระพุทธศาสนาให้เป็นศาสนาของมวลชนมีกระบวนการ คือ หลักธรรมแพร่หลายเพื่อปรับพระพุทธศาสนาให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทุกยุคทุกสมัยแม้กระทั่งยุคปัจจุบัน

คำว่า กระบวนการ^๔ หมายถึง ปรากฏการณ์ธรรมชาติที่ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงอย่างมีระเบียบไปสู่ผลอย่างหนึ่ง เช่น กระบวนการเจริญเติบโตของเด็ก กรรมวิธีหรือลำดับการกระทำ ซึ่งดำเนินต่อเนื่องกันไปจนสำเร็จลง ณ ระดับหนึ่ง เช่น กระบวนการเคมีเพื่อผลิตสิ่งใดสิ่งหนึ่ง

พระพุทธศาสนาใหม่ในที่นี้ หมายถึง แนวความคิดหลักคือ พระพุทธศาสนาสอนเรื่องสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ เห็นถูกต้อง มองการณ์ไกล มีเหตุมีผล มีวุฒิภาวะด้วยสติสัมปชัญญะ อีกข้อหนึ่งก็คือ ความรักความเมตตาสามัคคีต่อกัน มีความปรารถนาดีต่อกันเหมือนพี่น้อง เพราะพระพุทธศาสนาสอนว่า เราทุกคนล้วนแล้วแต่เกิดเป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายด้วยกันทั้งนั้น

^๔ พุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๑๔๒/๓๖๑, พุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๔๒/๕๓๒.

พระพุทธศาสนาสอนให้อยู่กับปัจจุบัน มิใช่สอนให้หวังคนอื่น หวังโลกอื่น มาช่วยเรา ในโลกปัจจุบันให้ทำได้ดีที่สุด แม้ในโลกของความเป็นจริงนั้น โลกาวัตน์ เป็นโลกที่มนุษย์ให้ความสำคัญ แต่หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไม่เคยที่จะเก่า หากแต่ยังทันสมัยอยู่เสมอเช่นเดิม ธรรมะที่พระพุทธองค์ทรงค้นพบ ยังคงเปี่ยมล้นบริสุทธิ์อยู่เช่นเดิม เพราะฉะนั้น ในโลกใหม่ความคิดของนักการศาสนาอาจจะเปลี่ยนไปตามการตีความทางคัมภีร์จึงได้เกิดมีสำนักหลายสำนัก ลัทธิหลายลัทธิ เกิดมีอยู่เนืองๆ จึงจำเป็นที่ผู้มีสติจะต้องแยกแยะโดยอาศัยหลักตามคัมภีร์ที่ชัดเจน และอ้างอิงให้ถูกต้องแน่นอน

ในความรับผิดชอบต่อสังคม พระพุทธศาสนา ดูเหมือนจะเป็นศาสนาที่มีความรับผิดชอบต่อสังคมอย่างเป็นรูปธรรม เพราะพระพุทธศาสนาก็คือ พระสงฆ์ซึ่งเป็นตัวแทนของความบริสุทธิ์และเป็นเนืองนาบุญของโลกที่เป็นประโยชน์ ในโลกปัจจุบันนับว่า พระสงฆ์ได้ทำหน้าที่อย่างสมบูรณ์แล้ว หากจะนับถึงการเป็นพระธรรมทูต ทั้งในและต่างประเทศและมีคุณูปการอย่างใดแก่สังคมและต่อชาวโลกบ้าง เพราะพระสงฆ์ทั้งหลายกำลังปฏิบัติตามคำสั่งสอนที่พระพุทธเจ้าประทานแก่พระอรหันต์ ๖๐ องค์ ก่อนส่งไปประกาศพระสัจธรรมว่า

“จรถ ภิกขเว จาริกัม พุชฺชนหิตาย พุชฺชนสุขาย โลกานุกมฺปาย”^๕

“ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลาย จงจาริกไปเพื่อประโยชน์ของพหุชน เพื่อความสุขของพหุชน (และ) เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก”

อนึ่ง แม้โลกจะก้าวไป การปรับเปลี่ยนเพื่อความอยู่รอดของหลักการหรือนโยบายของการเผยแผ่ อาจจะมีการปฏิรูปบ้าง แต่พระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้เมื่อจะปรินิพพานนั้น จะต้องย้าเตือนพุทธศาสนิกชนเสมอๆ ว่า

“โย โว อานนท มยา ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญตฺโต โส โว มมจฺเยน สตถา”^๖

“อานนท์ ธรรมและวินัยใดที่เราได้แสดงแล้ว บัญญัติแล้ว แก่เธอทั้งหลาย

ธรรมและวินัยนั้นจะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย เมื่อเราล่วงลับไป ”

บทบาทของพระพุทธศาสนา

๑) พระพุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน

วิถีชีวิตของคนไทยผูกพันอยู่อย่างแนบแน่นกับพระพุทธศาสนา ความเชื่อถือและหลักปฏิบัติในพระพุทธศาสนาในทางจิตใจเห็นได้ชัดว่า หลักธรรมความประพฤติปฏิบัติ การดำเนินชีวิตและกิจกรรม

^๕ วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๒/๒๗.

^๖ ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

ต่างๆ และเนื่องด้วยพระพุทธศาสนาได้หล่อหลอมชีวิตจิตใจและลักษณะนิสัยของคนไทยให้เป็นผู้มีจิตใจกว้างขวางและส่งเสริมแจ่มใส ชอบเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แสดงความเป็นมิตร เข้ากับใครๆ ได้ง่าย ยินดีในการให้และแบ่งปันพร้อมที่จะบริจาคและให้ความช่วยเหลืออย่างที่เราเรียกว่า เป็นคนมีน้ำใจ คนไทยรับเอาคำสอนของพระพุทธศาสนามาประพฤติปฏิบัติจนติดเป็นนิสัย เช่น การแสดงมารยาทที่ดีงาม ความเชื่อเรื่องบุญบาปไปถึงวรรณกรรมและศิลปกรรมด้วย ล้วนแล้วแต่มาจากอิทธิพลของพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น ตัวอย่างเช่น

๑.๑ พระพุทธศาสนากับประเพณีต่างๆ

ประเพณีและวัฒนธรรมของไทยนั้นส่วนมากจะสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนา จึงเป็นประเพณีที่ดีงาม เช่น ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีวันเข้าพรรษา วันออกพรรษา ประเพณีทอดผ้าป่า ทอดกฐิน ประเพณีลอยกระทง แม้กระทั่งการบวชเรียนตามประเพณีของลูกผู้ชาย

๑.๒ พระพุทธศาสนากับการศึกษา

พระพุทธศาสนา นอกจากจะเป็นปัจจัยสำคัญช่วยให้ชนชาติไทยมีศิลปวัฒนธรรมที่เจริญก้าวหน้ามาในอดีตแล้ว ยังคงเป็นสถาบันหลักของประเทศที่มีบทบาททางการศึกษา วัดเป็นสถานที่ให้การศึกษาและฝึกอบรมนักเรียนนักธรรมเรียนวิชาภาษาบาลี และเรียนในระดับวิทยาลัยสงฆ์ เพิ่มพูนความรู้แก่พระภิกษุสามเณร แม้ลาสิกขาไปก็จะเป็นกำลังของชาติบ้านเมือง

๑.๓ พระพุทธศาสนากับศิลปกรรม

พระพุทธศาสนานับว่ามีอิทธิพลต่อด้านศิลปกรรมมาก ศิลปะถ้าไม่อาศัยศาสนาก็เสื่อมปราศจากความละเอียดละไม หยาบและไม่ประณีต ศิลปะทุกชนิดกับศาสนาจึงมีหลักการละม้ายคล้ายคลึงกัน คือ เป็นการศึกษาเกี่ยวกับอารมณ์และความคิดเห็นคำนึงทางจิตใจ พระพุทธศาสนากับศิลปะจึงพึ่งพาอาศัยกัน ศิลปะที่พบอยู่ประจำก็คือ จิตรกรรมฝาผนังตามวัดต่างๆ การเขียนภาพในโบสถ์ วิหาร และศาลาการเปรียญ รวมถึงการสร้างพระพุทธรูปด้วย ซึ่งจะเห็นได้ตามวัดต่างๆ ที่มีความงดงาม มีคุณค่าอย่างยิ่ง

๒) พระพุทธศาสนากับวิถีชีวิตของคนไทย

การดำเนินชีวิตของคนไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ล้วนเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นการเกิด การแต่งงาน การเสาะหาเคราะห์ แม้กระทั่งการตายก็หนีไม่พ้นกับพิธีกรรมทางศาสนา เรียกว่าตั้งแต่เกิดจนตาย วิถีชีวิตของคนไทยผูกพันอยู่กับพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น

นอกจากนี้ ในชีวิตประจำวันของคนไทยก็หนีไม่พ้นต้องเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับพระพุทธศาสนา เช่น ตื่นเช้า ทำบุญตักบาตรพระสงฆ์ ก่อนเข้าเรียนตอนเช้านักเรียนก็จะมี การสวดมนต์ไหว้พระ

บางโรงเรียนก็จะมีค่านั่งสมาธิ เพื่อปลูกฝังให้เด็กมีสมาธิในการเรียนเพื่อจะให้เกิดปัญญา บางโรงเรียนก็จะมีพระสงฆ์มาบรรยายธรรมะในรายวิชาพระพุทธศาสนา และแม้แต่ทางบ้านเมืองจะตัดสินใจทำอะไรก็ตาม ก็มักจะปรึกษาพระสงฆ์ เพราะถือว่าพระสงฆ์คือ ผู้รู้ทั้งทางคติโลกและคติธรรม เพราะพระพุทธศาสนาคือ ศูนย์รวมจิตวิญญาณของคนไทยและเข้าไปมีบทบาทกับชีวิตของคนไทยอย่างแนบแน่น ใกล้ชิดจนแยกไม่ออกตราบจนถึงปัจจุบันและอนาคต

๓) ความสำคัญของพระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นมรดกและเป็นเอกลักษณ์ของชาติไทย

พระพุทธศาสนาเป็นแหล่งสำคัญที่หล่อหลอมจิตใจของคนไทย คนไทยมีจิตใจรักอิสรเสรีภาพ เอกลักษณ์ที่ค่อนข้างเด่นชัดก็คือ ความมีน้ำใจเมตตาอย่างเป็นสากล คนไทยมีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ปลงใจได้ ไม่ชอบความรุนแรง และรู้จักสัจจกันประโยชน์ ลักษณะเหล่านี้เป็นเอกลักษณ์แต่ละอย่าง แต่ทั้งหมดทุกอย่างนั้นสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน หรือมีแกนสอดประสานอันเดียวกัน และพระพุทธศาสนาเป็นแหล่งสำคัญที่หล่อหลอมให้เกิดเอกลักษณ์เหล่านี้หรือว่าหลักความเชื่อถือและการปฏิบัติที่สืบเนื่องมาจากพระพุทธศาสนาเป็นแกนร้อยประกายเอกลักษณ์เหล่านี้คือ

๓.๑ เป็นเอกลักษณ์ทางปัญญา (อริยทรัพย์)

คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เป็นที่สนใจของชาวโลกโดยเฉพาะผู้ที่มีความรู้ชั้นสูง จะสนใจศึกษาพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง เพราะได้พบว่า พระพุทธศาสนาเป็นศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่ ศาสตร์หนึ่ง เป็นสัจธรรมที่สามารถพิสูจน์ได้และทดลองปฏิบัติให้เห็นผลได้ด้วยตนเอง พระพุทธเจ้าสอนให้รู้จักการใช้เหตุใช้ผล สอนให้รู้จักการใช้ปัญญามากกว่าการหลงมกมาย สอนให้พึ่งตนเองให้มีความสามัคคี พระพุทธศาสนาสอนให้ดำรงชีวิตอยู่ด้วยความขยันขันแข็ง อดทนประหยัด สอนให้เกลียดชังความโลภ โกรธ หลง มากกว่าการสวดอ้อนวอนผีสง การสอนของพระพุทธเจ้าจึงสอดคล้องกับหลักวิทยาศาสตร์ คือ สามารถพิสูจน์ได้ ยิ่งตรงกับหลักกาลามสูตร^๗ พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ว่า ถ้าจะเชื่ออะไรต้องมีการพิสูจน์ด้วยการใช้สติ มีปัญญาพิจารณาเหตุผลก่อน โดยอาศัยหลัก คือ

๑. อย่าปลงใจเชื่อเพียงเพราะการฟังตามกันมา
๒. อย่าปลงใจเชื่อเพียงเพราะการถือสืบ ๆ กันมา
๓. อย่าปลงใจเชื่อเพียงเพราะการเล่าลือ
๔. อย่าปลงใจเชื่อเพียงเพราะการอ้างคัมภีร์
๕. อย่าปลงใจเชื่อเพียงเพราะการนึกคิดเอาเอง

^๗ อัง.ติก.(ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๗.

๖. อย่าปลงใจเชื่อเพียงเพราะการคาดคะเนเอาเอง
๗. อย่าปลงใจเชื่อเพียงเพราะการตรikirตัวเอง
๘. อย่าปลงใจเชื่อเพียงเพราะการตรงกับความคิดเห็นของตน
๙. อย่าปลงใจเชื่อเพียงเพราะรูป ลักษณะน่าเชื่อถือ
๑๐. อย่าปลงใจเชื่อเพียงเพราะท่านเป็นครูของเรา

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เป็นหลักธรรมที่สอดคล้องกับหลักวิทยาศาสตร์ เพราะพิสูจน์ได้ และธรรมะที่พระพุทธองค์รู้แจ้งเห็นจริงก็คือ อริยสัจ ๔ คือ เป็นหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้เป็น สัมมาสัมโพธิญาณ นับว่าเป็นมรดกทรัพย์ทางปัญญาที่แท้จริง

๓.๒ เป็นเอกลักษณ์ซึ่งมีลักษณะเฉพาะที่ดำรงอยู่กับสังคมไทย

พระพุทธศาสนานับสืบทอดมาหลายชั่วอายุคน ความเป็นพุทธจึงอยู่ในสายเลือดในวัฒนธรรม ความเป็นพุทธกับความเป็นไทย จึงมิใช่เพราะพระพุทธศาสนาเป็นของคนไทย แต่เป็นเพราะคนไทย รับพระพุทธศาสนามายาวนาน คนไทยจึงได้รับการหล่อหลอมโดยธรรมะของพระพุทธเจ้า สังคมไทย ที่รุ่มเย็นเกิดจากพระพุทธศาสนา ความเป็นชาวพุทธทำให้พ้นจากความเป็นทาส สามารถปรับตัว เข้ากับสิ่งแวดล้อมได้โดยง่าย มีความเสียสละเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่ยึดมั่นถือมั่น พระพุทธศาสนาเป็นแกน สำคัญของวัฒนธรรมไทย อิทธิพลของพระพุทธศาสนามีบทบาทโดยมีพระสงฆ์เป็นกลไกสำคัญในฐานะ เป็นที่พึ่งทางใจ อบรมให้เรียนรู้ศีลธรรมและจริยธรรม ให้การศึกษาแก่เยาวชนและมีบทบาททางศิลปะ วัฒนธรรมในฐานะที่วัดเป็นแหล่งกำเนิดและอนุรักษ์ศิลปะวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมที่ดี เช่น ความมี สัมมาคารวะ ความกตัญญูกตเวทิตะรวมทั้งคุณธรรม และบทบาทของพุทธศาสนิกชนที่ดีด้วย

ขบวนการพระพุทธศาสนา^๙ ในเบื้องต้น พระพุทธศาสนาที่มีพระพุทธองค์เป็นผู้นำ มีลักษณะ ที่สำคัญยิ่งประการหนึ่ง ก็คือเป็นขบวนการสมณะขบวนการหนึ่ง^{๑๐} (Samana movement) ในท่ามกลางความหลากหลายของขบวนการสมณะในสมัยนั้นที่ได้มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง และปรับตัวเพื่อที่จะนำธรรมของพระพุทธองค์ให้เข้าถึงประชาชนด้วยวิธีการต่าง ๆ และเพื่อที่จะ

^๙ พระมหาสิทธิา โสภณธมโม, บทความเรื่องการปรับตัวของพระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาล, พุทธจักร ปีที่ ๔๘ ฉบับที่ ๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๓-๑๕

^{๑๐} Peter harvey, *An Introduction to Buddhism*, (London: Cambridge University Press, 1990), p.13, A.K. Warder, *Indian Buddhism*, (Delhi: Motilal Banarsidass, 1991), pp. 33-38.

ปรับขบวนการของพระองค์ให้เข้ากับสังคมและวัฒนธรรมในสมัยนั้น ด้วยความพยายามดังกล่าว พระองค์ก็ทรงประสบความสำเร็จในการเข้าถึงจิตใจของประชาชน จนพระพุทธธรรมได้หยั่งราก ลึกลงในสังคม เกิดมีขบวนการพระพุทธศาสนา (Buddhist movement) ขึ้น

การปรับขบวนการพระพุทธศาสนา

พระพุทธองค์ในฐานะผู้นำขบวนการพระพุทธศาสนา ได้ทรงนำสิ่งที่พระองค์ทรงค้นพบออกมา เผยแผ่แก่บุคคลทั่วไป สิ่งที่พระองค์ทรงนำออกมาเผยแผ่นี้ เป็นแนวความคิดใหม่ที่ทวนกระแส แนวความคิดในสังคมเดิม เช่น การปฏิเสธที่สุดโต่ง ๒ ประการ พร้อมๆ กับการเสนอแนวทางสายกลาง การคัดค้านระบบความเชื่อถืออื่นๆ ในสังคม เป็นต้น การดำเนินการเพื่อเผยแผ่คำสอนของพระองค์ จึงเป็นการประกาศแนวความคิด เพื่อกำหนดแนวทางปฏิบัติของสมาชิกในสังคมขึ้นมาใหม่ เพื่อให้ สมาชิกในสังคมได้ดำเนินไปตามแนวทางที่พระองค์ทรงต้องการ

เนื่องจากขบวนการพระพุทธศาสนานั้น มีลักษณะเป็นการปฏิวัติสังคมและวัฒนธรรมเดิม ดังกล่าวมา ซึ่งอาจก่อให้เกิดการกระทบความเชื่อของบุคคลในสังคมเดิมหรือขัดผลประโยชน์ของกลุ่มชนที่เคยมีอำนาจอยู่ในสังคมได้ ในขณะเดียวกันกับขบวนการพระพุทธศาสนาของพระองค์ก็มีความต้องการอย่างยิ่ง ที่จะให้แนวความคิดหรือคำสอนของพระพุทธองค์เป็นที่ยอมรับได้โดยง่ายอีกด้วย ดังนั้น ขบวนการพระพุทธศาสนาจึงต้องมีการปรับตัว (adjustment) หรือปรับขบวนการและแนวคำสอนบางประการให้เข้ากับสังคมและวัฒนธรรมเดิมเพื่อลดกระแส การปรับตัวนี้ นอกจากจะทำให้ขบวนการพระพุทธศาสนามีอำนาจและพลังในสังคมเข้มแข็งพอสมควรแล้ว ยังทำให้สามารถที่จะปรับเปลี่ยน หรือแปลงรูปแบบวัฒนธรรม (cultural transformation) ได้ง่าย ซึ่งจะก่อให้เกิดรูปแบบของสังคมเป็นสังคมแบบพุทธในที่สุด

การเคลื่อนไหวเพื่อการปรับเปลี่ยนในระยะเริ่มแรกของขบวนการพระพุทธศาสนาที่สำคัญก็คือ การเลือกฐานที่มั่นในการประดิษฐานพระพุทธศาสนาที่จะช่วยเอื้ออำนวยต่อความสำเร็จในการเผยแผ่ศาสนา ทั้งนี้ก็เพราะว่า ความสำเร็จนั้นไม่ได้ขึ้นอยู่กับความดีเลิศของหลักคำสอน หรือความสามารถของพระศาสดาแต่เพียงอย่างเดียว หากยังขึ้นอยู่กับเงื่อนไขทางสังคม เศรษฐกิจ การศึกษาตลอดจน วัฒนธรรมประเพณีของสังคมนั้นๆ ด้วย เป็นที่ทราบกันว่าพระพุทธองค์ได้ทรงตัดสินพระทัยที่จะประกาศศาสนาที่แคว้น “มคธ” ก่อนแคว้นอื่นและได้ทรงถือเอาแคว้นมคธนี้เป็น “ศูนย์กลาง” ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเวลาต่อมา การเลือกแคว้นมคธเป็นศูนย์กลางในการเผยแผ่นี้ พระพุทธองค์ ย่อมจะทรงมองเห็นเหตุผลหลายประการที่จะเอื้อต่อการเผยแผ่คำสอนของพระองค์ ให้กว้างขวางออกไป เหตุผลต่างๆ ที่พอจะมองเห็นได้ก็คือ

๑. แคว้นมคธ เป็นแคว้นที่มีอำนาจและความมั่นคงทางการเมือง ซึ่งปรากฏว่าในยุคต้นพุทธกาลนั้น แคว้นมคธนี้มีอำนาจมากเพราะพระเจ้าพิมพิสารซึ่งเป็นกษัตริย์แห่งแคว้นนี้ ทรงเป็นกษัตริย์ที่มีความยิ่งใหญ่และเกรียงไกรที่สุดเหนือบรรดากษัตริย์ทั้ง ๑๖ แคว้น ความยิ่งใหญ่และความเกรียงไกรของพระองค์แผ่ไปไกลถึงขนาดพระมหากษัตริย์แคว้นต่างๆ ต้องหันมาสวามิภักดิ์หรือขอเจริญสัมพันธไมตรีด้วย^{๑๐} แคว้นมคธ จึงเป็นแคว้นที่มีอำนาจและความมั่นคงทางการเมืองมากกว่าแคว้นอื่นๆ การเผยแผ่ศาสนาในแคว้นที่มีอำนาจและความมั่นคงทางการเมืองมากเช่นนี้ ถ้าหากว่าสามารถจะประดิษฐานศาสนาลงได้อย่างมั่นคงแล้ว ย่อมจะเป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนา ลงได้เป็นอย่างดี และย่อมหมายถึง อำนาจและความมั่นคงของพระพุทธศาสนาด้วย ทั้งนี้ก็เพราะว่า แคว้นที่มีอำนาจมากเช่นนี้ ย่อมจะส่งอิทธิพลครอบงำแคว้นอื่นๆ และเป็นแบบอย่างให้แก่แคว้นอื่นๆ ง่าย^{๑๑} นอกจากนี้แล้ว พระเจ้าพิมพิสารยังมีความคุ้นเคยกับพระพุทธองค์ในฐานะที่เป็นเชื้อสายกษัตริย์ด้วยกันและยังเคยเชื่อเชิญพระพุทธองค์ให้อยู่ครองราชย์ด้วยกันเมื่อคราวที่พระพุทธองค์ยังแสวงหาโมกขธรรมอยู่ก็ยิ่งจะทำให้ง่ายต่อการยอมรับเอาพระพุทธศาสนา และถ้าหากว่าพระเจ้าพิมพิสารยอมรับเอาพระพุทธศาสนาแล้ว ประชาชนทั่วไปย่อมจะปฏิบัติตามพระองค์ไปด้วย

๒. นอกจากแคว้นมคธจะมีอำนาจและความมั่นคงทางการเมืองแล้ว ยังมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจอีกด้วย กล่าวคือ ในแคว้นนี้มีมหาเศรษฐีที่มีทรัพย์สมบัติมหาศาลหลายคน เช่น โชติยเศรษฐี ชฎิลเศรษฐี ปุณณกเศรษฐี เมณฑกเศรษฐี เศรษฐีเหล่านี้นอกจากจะมีอำนาจทางเศรษฐกิจโดยตรงแล้วยังมีอิทธิพลในทางการเมืองและมีสิทธิในการปกครองในบางส่วนอีกด้วย^{๑๒} เศรษฐีเหล่านี้จึงมีอิทธิพลในสังคมชั้นสูง การประดิษฐานพระพุทธศาสนาในแคว้นนี้ ถ้าหากว่าสำเร็จ ย่อมจะได้รับการสนับสนุนและการอุปถัมภ์จากคนเหล่านี้ และบุคคลเหล่านี้ก็จะเป็นบุคคลที่มีพลังในการนำเอาคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ให้เข้าถึงประชาชนได้ง่ายอีกด้วย นอกจากนี้ การที่แคว้นมคธนี้มีภาวะทางเศรษฐกิจที่มั่นคงสมบูรณ์ ทำให้แคว้นนี้เป็นศูนย์กลางในการค้าขาย ซึ่งปรากฏว่า มีคนต่างเมืองได้เข้ามาค้าขายในแคว้นนี้เป็นจำนวนมาก ผลจากการที่มีคนต่างเมืองเข้ามาค้าขายที่แคว้นนี้ก็จะทำให้

^{๑๐} แสวง อุดมศรี, การปกครองคณะสงฆ์ไทย, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ม.ม.ป.), หน้า ๒๑-๒๓.

^{๑๑} พระกวีรญาณ (จันทน์ ทองประเสริฐ), แผนการกู้อิสรภาพของเจ้าชายสิทธัตถะ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แพรวพิตยา, ๒๕๑๖), หน้า ๔๘-๕๐.

^{๑๒} พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตโต), พุทธศาสนากับสังคมไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๒), หน้า ๒๖.

พระพุทธศาสนาเป็นที่รู้จักของบุคคลต่างเมืองได้ง่ายขึ้น หรือทำให้พระพุทธศาสนากลายเป็นสินค้าอย่างหนึ่งไปด้วย

๓. แคว้นนครนี้ ตั้งอยู่ในดินแดนส่วนเหนือของอินเดีย อันเป็นเขตที่ศาสนาพราหมณ์มีอิทธิพลอ่อนมาก ไม่เข้มแข็งหรือมีกำลังมากเหมือนในแคว้นอื่นๆ^{๑๓} กล่าวคือ แคว้นนครนี้ไม่เป็นที่ศูนย์กลางของศาสนาพราหมณ์เหมือนในแคว้นอื่นๆ ที่ศาสนาพราหมณ์ได้ตั้งมั่นอย่างเข้มแข็ง และมีอิทธิพลมากอยู่แล้ว การประดิษฐานพระพุทธศาสนาลงในแคว้นที่ประชาชนไม่มีความเชื่อ หรือศาสนาหลักอย่างเข้มแข็งนี้ ย่อมจะทำให้ยากต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนาและต่อการปรับขบวนการพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง

๔. แคว้นนครนี้ เต็มไปด้วยคณาจารย์หรือเจ้าลัทธิต่างๆ ที่ประกาศตนเป็นศาสดาเป็นจำนวนมาก เช่น เจ้าลัทธิครูทั้งหก เป็นต้น ซึ่งแต่ละเจ้าลัทธิก็มีสาวกคนละมากๆ ด้วยกัน การประกาศพระพุทธศาสนาของพระพุทธองค์ในแคว้นนี้ ถ้าหากว่าสามารถเอาชนะเจ้าลัทธิต่างๆ ได้ และสามารถชักจูงให้หันมานับถือและยอมตนเป็นสาวกของพระองค์ได้แล้ว บรรดาสาวกทั้งหลายของเจ้าลัทธิเหล่านี้ ก็ต้องหันมานับถือพระองค์ และพระองค์ก็จะได้ทรงอาศัยบุคคลเหล่านี้เป็นกำลังสำคัญในการประกาศศาสนา จึงเป็นการยิงปืนนัดเดียวได้นกทั้งฝูง^{๑๔}

อีกประการหนึ่ง การที่แคว้นนี้เต็มไปด้วยขบวนการนักบวชลัทธิต่างๆ มากมายเช่นนี้ ย่อมจะง่ายต่อการแทรกตัวของขบวนการพระพุทธศาสนาเข้าไปในท่ามกลางขบวนการต่างๆ เหล่านี้อีกด้วย

๕. พระเจ้าพิมพิสาร ผู้ปกครองแคว้นนี้ทรงมีพระทัยเปิดกว้าง (tolerant) ในการรับเอาวัฒนธรรมต่างๆ ดังจะเห็นได้ว่า พระองค์ทรงอุปถัมภ์ทั้งพวกพราหมณ์ ทั้งนักบวชในพระพุทธศาสนา และศาสนาอื่น^{๑๕}

^{๑๓} N. Dtt, *Early History of the Spread of Buddhism and the Buddhist Schools*, (New Dethi: Rajesh Publications, 1980) p. 20, V.P.Varma, *Early Buddhism and its Origins*, (New Delhi: Munshiram, 1973), pp. 345-346.

^{๑๔} พระกวีวิญญาน (จันทน์ ทองประเสริฐ), *แผนการกู้อิสรภาพของเจ้าชายสิทธัตถะ*, หน้า ๔๘.

^{๑๕} N. Dutt, *Early History*, p. 46

บทสรุป

การที่พระพุทธองค์ได้ทรงเลือกเอาแคว้นมคธเป็นที่บำเพ็ญเพียรจนตรัสรู้ และเป็นฐานของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา “เพื่อที่จะให้ประเทศมหาอำนาจ รับรองการตรัสรู้ของพระองค์” นั้นเอง^{๑๖} จึงนับได้ว่า เป็นพระปรีชาญาณอันล้ำลึกของพระพุทธองค์ ในการที่จะปรับขบวนการพระพุทธศาสนา ให้เป็นที่ยอมรับของพระประชาชนได้ง่าย โดยการให้ความสำคัญต่อปัจจัยที่จะช่วยส่งเสริมให้การประกาศศาสนาสำเร็จผลได้ง่าย คือ ปัจจัยทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม

บรรณานุกรม

- ปรีชา ช่างขวัญยืน. **ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- พระกวีวรรณ (จันทน์ ทองประเสริฐ). **แผนการกู้อิสรภาพของเจ้าชายสิทธัตถะ**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แพรวพินิตา ๒๕๑๖.
- พระเทพเวที (ประยุทธ ปยุตโต). **พุทธศาสนากับสังคมไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๒.
- พระมหาสิทธิธาดา โสภณธมโม. “บทความเรื่องการปรับตัวของพระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาล”. **พุทธจักร** ปีที่ ๔๘ ฉบับที่ ๒ (กุมภาพันธ์ ๒๕๓๗). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๗.
- พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต). **บทความพุทธทัศน์ร่วมสมัยเพื่อป้องกันความชั่วร้ายของสังคม** ในพุทธศาสตร์บัณฑิต ปี ๒๕๔๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- _____. **พระไตรปิฎกภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๐๐-๒๕๓๓.
- _____. **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๐๐ - ๒๕๓๒.

^{๑๖} พระกวีวรรณ (จันทน์ ทองประเสริฐ), **แผนการกู้อิสรภาพของเจ้าชายสิทธัตถะ**, หน้า ๔๗.

แสง อุดมศรี. การปกครองคณะสงฆ์ไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
ม.ม.ป.

Peter harvey. **An Introduction to Buddhism.** London: Cambridge University Press,
1990.

A.K. Warder. **Indian Buddhism.** Delhi: Motilal Banarsidass, 1991.

N. Dtt. **Early History of the spread of Buddhism and the buddhist Schools.**
New Dethi: Rajesh Publications, 1980.

V.P.Varma. **Sarty Buddhism and its Origins,** New Dethi: Munshiram, 1973.